

GÖRÜŞ / VIEW

Turizmin Rehin Aldığı Antik Kent ve Side Antik Limanı'nın Yat Limanına Dönüşümü Üzerine

Tourism Taken Hostage in the City and the Transformation of the Ancient Harbor Marina in Side

Mehmet Çubuk

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İstanbul (Emekli Öğretim Üyesi)

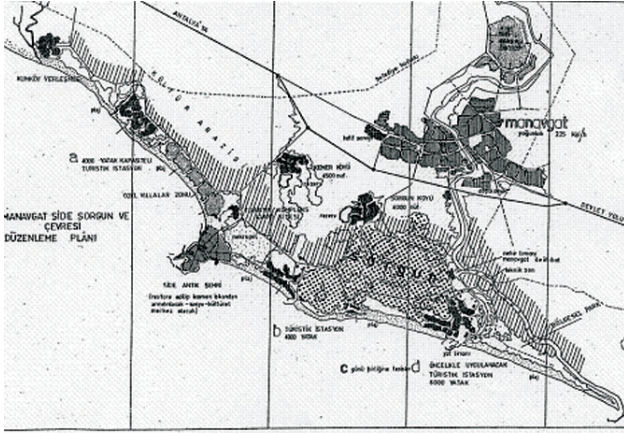
ÖZET

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Antalya bölgesinde önemli liman ve marinalar yaptırmak amacıyla Side'de kıyı düzenlemesi içinde Antik Side Limanının büyütülerek, kapasiteli yat limanına dönüştürmek istemektedir. Bu girişim tarafımızdan tehlikeli bulunmaktadır. Yıllar önce 1969 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, Side Antik Kenti ve çevre alanlarla "Side ve çevresi Turizm Planlaması uluslararası proje yarışması" düzenlemiş ve yarışmada birincilik ödülü kazanan EPA Mimarlar Grubu, 14 km kıyı uzunluğu olan ve I. derece arkeolojik sit karakteri taşıyan alanın kıyı kesimleri için de özel olarak, "Side ve Çevresi Kıyı Kullanımı Mastır Planı" hazırlamıştır. Mastır Planda önerilen ve hazırlanan projeler, O dönem ülkenin Akdeniz kıyılarındaki ilk yat limanları olarak kabul edilmiştir. Bu planlamada deniz tesisleri olarak ta: a) Manavgat çayı ağız düzenlemesi, b) Titreyen göl turistik istasyonu önünde ana yat limanı, c) Sorgun'da güneybatı tesisleri önünde iskele, d) Acı su-Sorgun'da Tali yat limanı, e) "Antik Limanın" ıslah ve restore edilerek balıkçı barınağı yapılması, f) Batı kesimde iskeleler yapılması planlanmıştır. Makalede Çevre ve Şehircilik Bakanlığının, restore ederek koruması gereken Antik Limanı büyütürken, kapasiteli bir yat limanı yapmak istemesi, sürdürülebilir tarih anlayışıyla sakıncalı bulunmaktadır. Makalede bu bağlamda "Antik Limanın" yat limanına dönüştürülmesine karşı çıkılmakta ve 44 yıl önce hazırlanmış olan plan ve dokümanlar ilk olarak açıklanırken Mastır Planının hala yol gösterici olduğu ileri sürülmektedir.

ABSTRACT

The Ministry of Environment and Urban Development wants to convert the ancient Side harbor marina into a yacht harbor. This initiative we consider dangerous. Many years ago, in 1969, the Ministry of Tourism and Information designed a competitive-called the Side and Tourism Planning International Project Competition-to develop the ancient city of Side and its surrounding area. The first prize winner for the region was given to EPA Architects Group and this group proposed a Master Plan to use in and around the Coast of Side. This plan included the coastal region 14 km in length around the ancient Side harbor. The proposed plan suggested: a) the design of the Manavgat delta, b) a yacht harbor in front Titreyen göl, c) daily resort facilities at the pier in Sorgun, d) a secondary yacht port in Sorgun, e) the ancient side port should be restored and developed as a fisherman's port f) to build small piers on the east side of the project. The Ministry of the Environment and Urban Development's initiative should not be accepted because it can destroy the historical ancient Side harbor. Although the EPA Architects Group's project was prepared 44 years ago, its suggestions are still current and should be followed.

Şekil 1. Side ve çevresi turizm planlaması projesi. (Çubuk Arşivi).

GİRİŞ

Gazetelerde, “Antik Side’ye marina yolda” başlığı altında; kıyılarda imar değişikliklerine gitmeyi planlayan Hükümetin, Antalya’da önemli liman ve marina projelerine hazırlandığı, bu kapsamda Side Antik limanının da büyütülerek yat limanı olacağı haberi yer almıştır (Milliyet gazetesi 10 Mart 2013). Haberde, I. Derece Arkeolojik Sit alanı olan Side’de kıyı kapsamında düzenleme yapılacağı, planın Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanmakta olduğu yazılmış, Bölge Koruma Kurulu görüşü alınacağı da kaydedilmiştir. Bu haber ister istemez, 44 yıl önce (1969) Turizm ve Tanıtma Bakanlığının açtığı Uluslararası Side ve Çevresi Turizm Planlama Yarışmasını, Side Antik Kentini, Limanını ve 14 km uzunlukta Side ve Çevresi Kıyı Kullanım Master Planını anımsatmıştır.

1969 yılında Side ve Çevresi Turizm Planı, ülkede planlı kalkın-

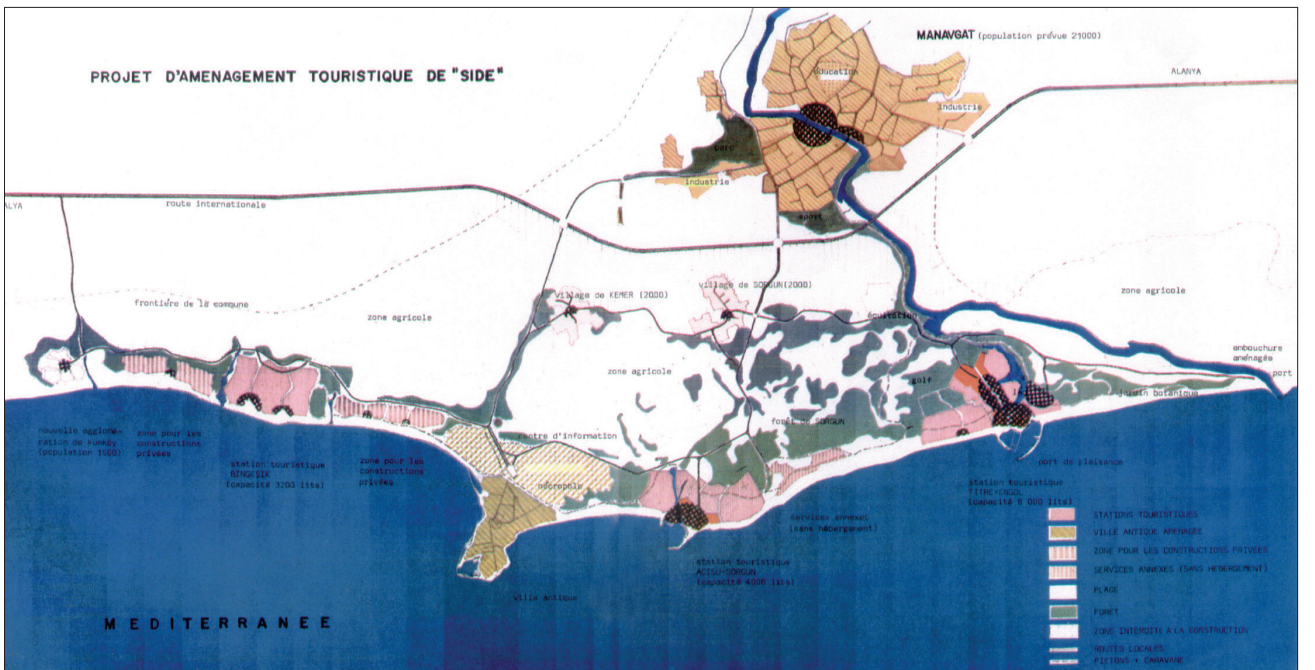
ma hedefi ve stratejileri içinde bölgesel düzeyde ve öncelikli turizm geliştirme alanı içinde bir turizm planlama girişimi olup, Dünyada örnek olabilecek uygulama şansı kaybettirilmiş bir pilot projedir. Bu proje ve onun bölgeye sağlayacağı yararlar üzerine yazılı kaynak ve yorum pek fazla değildir. Hele Kıyı Kullanım Master Planı hakkında bilgiye hiçbir yerde rastlanmaz. Gazete haberinin neden olduğu bu makalede; özet olarak yarışma projesi, Antik Kent ve esas olarak ta, Side ve Çevresi Kıyı Kullanım Master Planı bilgileri paylaşılmakta, Antik limanın Yat limanına dönüşümü sorgulanmaktadır.

Side ve Çevresi Turizm Planlaması Amaçları ve Hedefleri Üzerine Açıklama

1969 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı’nın hazırladığı, Uluslararası Jürinin de kabul ettiği yarışma şartnamesinde, beklentiler arasında şu kayıtlara rastlanmaktadır: “Bu yarışma ile plancı ve yatırımcılara yol gösterecek bir rehber oluşturmak amaçlanmıştır. Yabancı turist akımının İstanbul’dan Ege ve Akdeniz de yayılması ve bir tatil turizmi yaratılması öngörülmüştür. Side Antik kentinde mevcut tarihi kalıntıları ve değerlerini azami derecede koruma becerisi gösteren, bölgenin atmosferine uyan çözüm yolları getiren bir proje elde edilmesi hedeflenmiştir. Turistik siteler kurulmasına koşut olarak, restore edilecek tarihi Side tiyatrosunun yapacağı etki ile de büyük sayıda turistin çevreye çekileceği belirtilmiştir. Side Antik kentinin (Selimiye Köyü) tarihsel, arkeolojik değerleri korunarak yeni işlevlerle buluşturulmasına yol açılması ve Antik Side arkeolojik peyzajı içinde ileriye dönük değerlendirmelerin yapılması istenmiştir.”[1]

Öncü ve İlklerin Projesi Olarak; Side ve Çevresi Turizm Planlaması

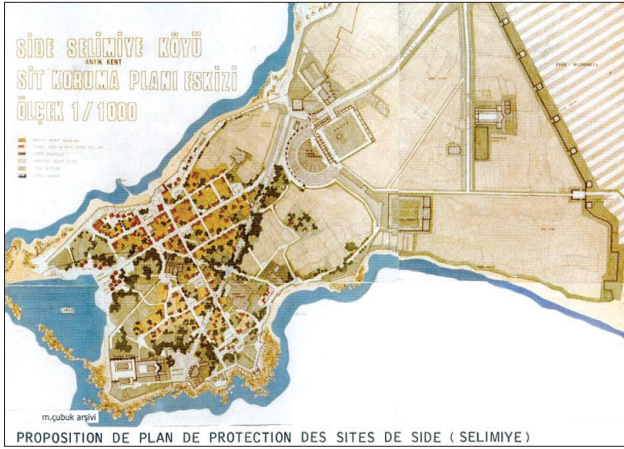
1969 yılında yarışmaya Dünyanın çeşitli ülkelerinden ve Türkiye’den 171 proje katılmıştır. Uluslararası Jüri bir ay bo-

Şekil 2. Side ve çevresi turizm planlaması yarışma projesi. (Çubuk Arşivi).

Şekil 3. Side antik koruma planı. (Çubuk Arşivi).

Şekil 4. Amsterdan Kongresi'nde sergilenen Antik Side koruma projesi. (Çubuk Arşivi).

yanca projeleri incelemiş ve sonuçta; Mehmet Çubuk-Ersen Gürsel-Nihat Güner Grubunun (EPA Mimarlar Grubu) çalışmasını 1.Ödüle layık görmüştür. Jüri raporunda, projenin arazi kullanma kararlarında tutarlılığı, özellikle bölgenin gelişim ve kullanılmasında getireceği katkılar ile ekolojik, arkeolojik verilerin korunması ve değere konmasını başarılı bulmuş, planlama mantığı ve felsefesini, alt-üst planlama yaklaşımını beğenmiştir. Pilot Proje olarak kabul edilen Yarışma Projesinde, kıyı bandı düzenlemesinde önerilen Turistik İstasyonlarla bir karakter yaratılmış, genelde kültürel, doğal, arkeolojik, sosyal, ekonomik çeşitlilik içeren büyük bir organizasyon elde edilmiştir. Ekonomik açıdan da, arka plandaki gelişmeleri dikkate alan “derinlemesine düzenleme” kavramı geliştirilmiştir. Yarışma projesiyle getirilen Kıyı düzenlemesi, o dönem çıkartılan “Milli Kıyıları kanunu” çalışmalarında bir model olarak değerlendirilmiş, keza projede geliştirilen “organize tatil turizmi bölgeleri yaratılması” kavramı 4. Beş yıllık Kalkınma Planında da yer almıştır.

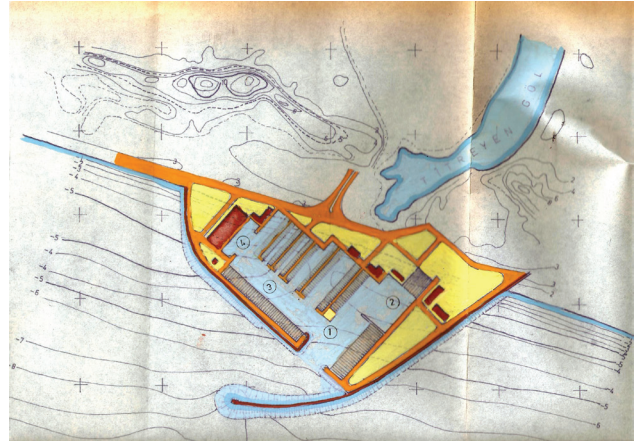
Türkiye’de ilk ve öncü örnek olmasıyla büyük umut bağlanan proje, çok büyük yatırım kapasitesiyle de dünyada ilgi çekmiş ve yarışmanın ardından dış ülkelerden yatırımcı grup temsilcileri gelerek Bakanlık ve proje grubuyla da görüşmeler yapmışlardır.^[2]

Yarışma projesine uygulama açısından bakıldığında bugün, düşündürücü bir manzara görülmektedir. Yarışmadan sonra 1970’de başlayan, 1980 yılına kadar süren çalışmalarla, ancak imar uygulama planları yapılabilmektedir. Oysa on yıllık dönemde proje, getirdiği yaklaşım ve kavramda bütünüyle gerçekleştirilerek kullanıma açılmış olabilirdi. Bu dönemde Yarışmaya açılan alan bütününde kısmen de olsa alt yapı çalışmaları için istisnâlerde gerçekleştirilmiştir. Ancak uygulama yapılmadığı için kazanılan kamulaştırma hakları da kaybedilmiştir. Kalkınma Planlarında Yatırım Programlarına alınmış ve gereken fonlar ayrılmıştır. Ama süreç sağlıklı yürütülemediği için proje ile yaratılmak istenen gelişme, uygulama noktasına getirilememiştir. Bunun asıl nedeni bürokratik engellemeler olmuşsa da, İktidarların turizm politikalarındaki tutarsızlıkları, değişimler ve tercihler de etkili olmuştur. Dünya Bankası kredileri, başka planlama çalışmalarına aktarılmıştır.

Akdeniz kıyılarını kitle turizmine açmak için ilk adım ve pilot proje kabul edilen Side ve Çevresi Turizm Planının uygulama şansı zayıflatılmış olması ve adeta yok edilmesi Antik kenti de etkilemiştir. Böylece Turizm hedefli gelişmelere açılan Side Antik Kenti ve çevresi alanlarda anarşik gelişmeler önlenememiş, Turistik İstasyonlar yerine paket konaklama tesisleri yapılmış, yarışma projesinin önerileri ve ruhu raporlarda kalmıştır.^[2]

Yarışma Projesi İçinde Side Antik Kenti (Selimiye Köyü)

14 km boyunca kıyıda Manavgat Çayından, Kumköy’e uzanan, geride Manavgat yerleşmesini de içine alan yaklaşık 35 km² yarışma alanında önerilen Komplekste 14.000 yatak kapasitesi öngörülmüştür. Side Antik Kenti de, sosyal-kültürel işlevli Ana cazibe Merkezi olarak planlanmıştır. Bu Merkezde Antik Kentte arkeolojik peyzajı oluşturan öğelerin korunmasına dönük, sürekliliğin esas alındığı bir tarih anlayışıyla yönlendirici ilkeler getirilmiştir. Bu ilkelerle hazırlanan 1/1000 ölçekli “Side Antik Kenti Koruma Planı” başlığı, Gayrimenkul ve Eski Eserler Yüksek Kurulu (GEEYAK- günümüz K.T.V.Y.K) tarafından “Koruma Amaçlı İmar Planı” olarak değiştirilmiştir (bkz. Şekil 4). Bu plan, ülkede onanan ilk Koruma planı olmuştur. Koruma amaçlı plan ifadesi de sonraki tüm koruma planlarında yer almıştır. Bugün de hala kullanılmaktadır. Planla birlikte Hükümler Pro-

Şekil 5. Side Titreyengöl ana yat limanı planı 1.

Şekil 6. Side Acısu tali yat limanı planı. (Çubuk Arşivi).

Şekil 7. Side kıyı tesisleri. (Çubuk Arşivi).

jesi (Kentsel tasarım rehberi) olarak bir de “imar Yönetmeliği” hazırlanmıştır. 1975 Avrupa Mimari Miras yılı kampanyasında, Türkiye Millî Komitesinin önerisiyle, Side Antik Kenti Koruma Amaçlı Plan katalogta yer almış, Amsterdam Kongresinde Türkiye’den koruma planı örneği olarak sergilenmiştir. Koruma amaçlı bu planda iki önemli koruma bölgesi önerilmiştir:

1- Birinci Bölge; Antik Kent merkezi-arkeolojik eserlerin iç içe olduğu “ESAS KORUNACAK BÖLGE”dir (bkz. Şekil 3). Bu Bölgede, ören yeri üzerindeki arkeolojik peyzaj ile uyumu olmayan evlerin kaldırılması ve bu evlerin halkının batıda Kumköy gelişme alanında iskân edilmeleri önerilmiş ve planlanmıştır. Ancak, yöre halkının örgütlenerek direnmesi, politik destek bulması (!) sonucu Kumköy yerine, Antik Kentin hemen bitişiğinde batı nekropol alanında (!) “Yeni Selimiye yerleşmesi” olarak planlanmıştır.

2- İkinci Bölge; Nekropol ve tarım alanları ile diğer çevre alanları içeren ve aslında Antik Kenti koruma altına alan “GENİŞLETİLMİŞ KORUMA BÖLGESİ”dir (bkz. Şekil 3).

Kıyı Kullanım Planlamasında Bir İlk Örnek Olarak; “Side ve Çevresi Kıyı Kullanımı Ana Mastır Planı”

Yarışma alanı bütününde proje sınırları içinde hazırlanan imar uygulama planlarının onama aşamasında, Bakanlık yetkisi dışında kalan kıyı alanlarında, kıyı iskandil haritaları üzerinden çok özel ve detaylı bir çalışma yapılmış, kıyı değerlendirilerek,

“Side ve çevresi Kıyı Kullanımı Ana Mastır Planı” da hazırlanmıştır.^[3] Ülkenin Akdeniz kıyısında belki ilk Yat limanı projelendirilmiş, uygulama projesi yapılmış, keşif dosyası hazırlanmıştır. Proje ile ortaya çıkan turizm potansiyeli bu bölgede bir Ana Yat limanı yapılmasını kaçınılmaz kılmış ilgili Bakanlıklar arası “Yat Limanlarını Planlama Teknik Komitesinde”, Side havalisinde inşa edilecek Yat Limanı için 20 milyon TL’lik alt yapı tesisleri yatırımı uygun görülmüştür. Bu husus DPT tarafından da kabul edilmiştir. Böylece yarışma projesinde Titreyen göl turizm istasyonu önünde yat limanı önerisinden hareketle, 14 km uzunluktaki kıyı boyunca Ana Yat limanı olabilecek yerler araştırılmış ve biri biriyle mukayeseleri yapılmıştır. Bu etütlere dayalı yapılan Side ve Çevresi Turizm Planlamasında Kıyı Kullanım Ana Mastır Planında kıyı ve deniz tesisleri olarak şunlar yer almıştır;^[3]

1- Manavgat Çayı ağzında liman düzenlemesi. Çayın ağzı zamanla doğuya hareket ettiğinden ve güney rüzgârları etkisiyle kum yığılmasına açık olduğundan, liman ağzının Ana yat Limanı ve de Balıkçı Limanı yapılmasına elverişli olmadığı saptanmıştır. Çayın ıslah edilmesi ve derivasyon kanalı yapılması uygun bulunmuş ve projelendirilmiştir.

2- Titreyen göl Turistik İstasyonu önünde çeşitli boylarda 400 tekne kapasiteli Ana Yat limanı. Yarışma projesi ile de önerilen Yat Limanı, en büyük yerleşme olan Titreyen göl İstasyonu önü, diğer turistik İstasyonlara yakınlığı nedeniyle ve birçok yönden uygun bulunmuş ve projelendirilmiştir (bkz. Şekil 5).

3- Sorgun günübirlik tesisleri önünde iskele Projesi.

4- Projenin ikinci büyük Turistik yerleşmesi Acısu-Sorgun İstasyonu önünde, Tali Yat limanı. Ana Yat Limanına ek olarak, ileride yapılması düşünülen 180 küçük ve orta sınıf tekneler için yaşama ve barınma amaçlı Tali Yat limanı olarak projelendirilmiştir (bkz. Şekil 6).

5- Antik Side limanının, tarihi yapısına uygun ıslah edilmesi, restore edilmesi, proje ruhuna da uygun olarak düşünülen Balıkçı Barınağı yapılması. Bu öneri projelendirilmiştir. (bkz. Şekil 7, 8).

6- Antik kent batısında Turistik İstasyonların önlerinde iskele Projeleri.

Hazırlanan deniz tesisleri olarak Yat limanları, antik liman ve Manavgat Çayı ağzının düzenlenmesi projeleri ve keşifleri, Bayındırlık Bakanlığı-Demir yolları ve Limanlar Dairesine 1972 de onay için sunulmuştur. Ancak Manavgat Çayı ağzında düzenleme ve antik limanda yapılanlar hariç, hiçbir deniz tesisi gerçekleştirilmemiştir. Aradan geçen 44 yılda Antik Side'nin yeni yönetim döneminde turizm odaklı gelişmesiyle antik limanda, yukarıda belirtilen esaslardan uzak, antik kenti koruma ruhuna uygunluğu tartışılan tekne kapasitesi artırılmış, antik sınırları izlenemeyen bir liman oluşturulmuştur. İşte Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın yeni ele alışıyla, bu günkü haliyle kalmasına bile razı olunabilecek Side Antik Limanını, büyütülerek Yat Limanı yapılmaya çalışılmaktadır.

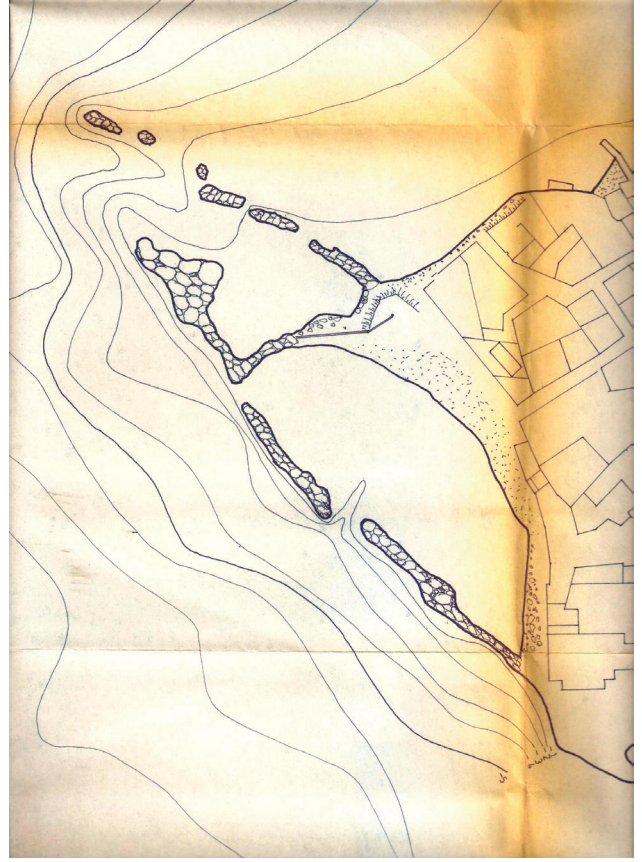
Oysa 44 yıl önce yarışma projesi ve Uygulama planlarında Grubumuz, Limanın asıl şekline uygun olarak temizlenmesi, liman civarında belli ölçüde ikram tesisleri yapılmasını önermiştir. Bu öneri GEEAYK tarafından benimsenmiştir. Kurul, limanı temizleme esnasında ortaya çıkacak rıhtımların restore edilmesini ve limanın balıkçı barınağı olarak ve aynı zamanda küçük teknelerin de kullanacağı bir duruma getirilmesini ve liman çevresinde uygun karakterlerde kafe-restoranlar yapılmasını uygun görmüştür. Yasa yetkisinde etki yapması ve uyulması gereken bu kararlara ne yazık ki uyulmamıştır.

Side (Selimiye) Köyü Muhtarlığından, Side Belde Belediyesi'ne

Antik peyzajın içinde yer alan Side (Selimiye) köyü muhtarlığı, çeyrek asır önce (1989) Side Belde Belediyesi olmuştur. Belde bununla yetinmeyerek, Türkiye'nin turizm markası olduğu savıyla 2012'de İlçe olma yollarını aramaya başlamış, Apollon Tapınağı önünde ateş yakılarak kampanya başlatılmıştır. Ancak şu sıralar (2013) Side Antik kenti/Beldesi, 2012'de kabul edilen Büyük Şehir yasasıyla, bir "Mahalleye dönüştürülme" süreci yaşamaktadır.

Turizm Odaklı Gelişmenin Rehin Aldığı Antik Kent

Yarışma projesinde önerilen ve planlanan 14.000 yatak kapasitesine karşın, Side Belde Belediyesi döneminde aynı sınırlar

Şekil 8. Side antik limanı doğal hali. (Çubuk Arşivi).

içinde 1996 da Turizm Bakanlığı onayıyla, imar planlarında, 20.000, gelişme kapasitesi olarak da 50.000 yatak kabul edilmiştir. Bakanlık onaylı yatak kapasitesine Belediye onaylı yataklar da eklendiğinde bu rakamın günümüzde 70.000-80.000 civarında olabileceği tahmin edilmektedir.^[4]

Side Antik Kenti/Belde Belediyesi, Yarışma projesinde önerilen ve planlanan hedeflerin ve yoğunluğun dışında gelişmeye devam etmiştir. Antik kentin arkeolojik peyzajını ve çevresinde doğal yapıyı ve verimli tarım alanlarını korumak amacıyla kabul edilen 40 yatak/ Hektar yoğunluğu bir tarafa bırakılmıştır.^[5] Dolayısıyla sonuçta; Antik Side deformasyona uğramış ve çevre bölgeler betonlaşmıştır. Side Antik kenti/ Beldesi bugün bir "Başka Bodrum" olma yoluna girmiştir.

Dünyada böylesine önemli bir antik kentin, hırslı bir turizme peşkeş çekildiği başka bir örnek görülmemiştir. Side Antik Kenti, benzer yapıda ve konumdaki Portekiz-Lizbon yakınlarında EVORA Antik Kenti ile kıyaslandığında, Side ve Çevresi Turizm Planının Antik Side'ye yaklaşımının ne denli doğru olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

2007 yılında Side Belde Belediyesi tarafından düzenlenen ve Side'ye emek verenler sempozyumunda,^[6] 60 yılı aşkın süredir Side'de arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkartılan eserlerin bir başarıyı simgelediği anlatılmıştır. Ne yazık ki, Side ve Çevresi Turizm Planlamasının uygulanmasında böyle bir başarı yakalanamamıştır. Bunun temelinde; projede hedeflenen "sürdürü-

Şekil 9. Side antik limanından görüntüler, 2011 Haziran. (Çubuk Arşivi).

lebilir tarih anlayışının” izlenmeyişi ve arkeolojik peyzaj içinde önerilen, ileriye dönük değerlendirmelere itibar edilmeyişi yatmaktadır. Elbette yukarıdaki satırlarda söz edilen bazı diğer hususlar da bu başarısızlığa zemin oluşturmuştur. Bunlara ek olarak, 1980 yılından itibaren Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın makro ölçekli planlamadan, toplu turizm yerleşmeleri için mevzii imar planlarına yönelmesi ve ülke turizminin bir sistem içinde ele alınmayışi ve özellikle bir turizm çerçeve yasası eksikliği bu çerçevede değerlendirilmelidir.^[7]

Side Antik Limanı Yat Limanına Dönüşmemelidir

Bugün itibarıyla (2013), Çevre ve şehircilik Bakanlığı'nın, Side'de kıyı düzenlemesi içinde Antik limanı büyüterek Yat limanına dönüştürme girişimini sorguladığımızda görülür ki; Antik kent ve liman ilişkisinden doğan, konum-boyut ve ölçek, Yat limanının yaratacağı faaliyetlerin getireceği alanların açılmasıyla değişecektir. Ölçek ve işlev bakımından, antik limanın

Şekil 10. Side antik limanında çalışmalardan görüntü, 2011 Haziran. (Çubuk Arşivi).

büyütülerek bir Yat limanına dönüştürülmesi, Antik Kentin korunması yönünden yanlış ve sakıncalı olacaktır. Bu dönüşüm, bugünkü mevcut duruma rahmet okutacaktır. Dolayısıyla bu girişim önlenmeli, bu istekten vazgeçilmelidir.

Görülmektedir ki; 44 yıl önce hazırlanmış “Side ve Çevresi Kıyı Kullanım Ana Mastır Planı” yaklaşım ve kararları, Side kıyıları için hala yol gösterici özelliğini korumaktadır.

KAYNAKLAR

1. Side Uluslararası Turizm Planlama Yarışması (Turizm ve Tanıtma Bakanlığı-Turizm Genel Müdürlüğü-İller Bankası, Belediyeler İmar Planlama Müdürlüğü, Fiziksel Planlama-Yarışma şartnamesi kitabı-1968).
2. Çubuk, M., Erbil, T., Erbil, A.Ö., Kaya, İ. Sürdürülebilir Turizm çerçevesinde, Side ve çevresi Turizm gelişme projesine retrospektif bir bakış (bildiri) (Sürdürülebilir Turizm: Turizm Planlamasına ekolojik yaklaşım. Türkiye'de 19. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu, 7-9 Kasım 1995-Alanya - Kolokyum Kitabı, s. 217).
3. Ülgen, A. Side ve çevresi turistik düzenleme projesi. Kıyı tesisleri etüt ve proje açıklama raporu. 20.Ocak.1972. (Bayındırlık Bakanlığı-Demiryolları ve Limanlar İnşaat Reisliği-Limanlar II Bölge Müdürlüğü).
4. Çubuk, M, Erbil, T, Erbil, AÖ., Kaya, İ. Sürdürülebilir turizm çerçevesinde Side ve çevresi. Turizm gelişme projesine retrospektif bir bakış (a.g.k)
5. Çubuk, M. Ulusal bir turizm urbanizasyonu girişimi: Side ve Çevresi Turizm Planlaması (Turizmin, Dinlenme-Eğlenme ve Boş zamanları değerlendirme ile bütünleşmesi, yeniden tanım denemesi ve Turizm planlamasına sistemli bir yaklaşım. Çubuk, M. Doktora tezi-MSÜ MF- sayfa 221).
6. Prof. Dr. Mehmet Çubuk-38 yılın ardından Side Planlamasına retrospektif bakış (Bildiri) (Side'ye emek verenler Sempozyumu 19-22 Nisan 2007-Side).
7. Çubuk, M. Ulusal bir turizm urbanizasyonu girişimi: Side ve Çevresi Turizm Planlaması.(a.g.e.).

Anahtar sözcükler: Antik kent; antik liman; arkeolojik peyzaj; kıyı tesisleri; sürdürülebilir tarihsel yaklaşım; turizm planlaması.

Key words: Ancient city; ancient port; archeological landscape; coastal facilities; sustainable historical approach; tourism planning.